

KOMÜNİST OLUŞUMLARIN ESARET ALTINDAKİ TÜRK ASKERLERİ İLE AZERBAYCAN TÜRKLERİNİ BOLŞEVİK PROPAGANDA DA KULLANMA GİRİŞİMLERİ

Hikmet ÖKSÜZ* - Ali AKYILDIZ**

ÖZET

I. Dünya Savaşı Çarlık rejiminin sonunu hazırlamıştı. Rusya'daki siyasi mücadele de Bolşevikler yönetime hâkim oldular. Bolşevikler sosyalizm fikri doğrultusunda ülkelerini yeniden inşa etmeye başladılar. Sosyalist Rusya yönetimi diğer ülkelere rejim ihraç etme gayreti içinde oldu. Bolşevikler bu doğrultuda muhtelif propaganda araçları kullandılar. Sosyalistler; Bolşevik propagandayı Kafkaslar, Orta Asya, Anadolu, Balkanlar ve Doğu Avrupa gibi coğrafyalar üzerinde oluşturmaya çalıştılar. Anadolu ve Azerbaycan 1919-1923 yılları arasında yoğun Bolşevik propagandaya maruz kalmıştır. Nitekim Sovyet Rusya yönetimi, Azerbaycan'ı işgal ederek bölgede Bolşevizm rejiminin etkin olmasını sağlamıştır. Türkiye üzerinde de benzer bir hâkimiyet oluşturma hedefiyle hareket eden Sosyalistler, rejim ihracı doğrultusunda var güçle çalıştılar. Rejim ihracında farklı propaganda araçları kullanmışlardır. Sosyalistler bu doğrultuda Esaret altındaki Osmanlı askerleri ile Azerbaycan Türklerini kullanmaya çalışmışlardır.

Propaganda faaliyetleri Sovyet Rusya Merkezi Komünist Partisi ile Enternasyonal (Komintern) tarafından yönlendirilmiş ve desteklenmiştir. Faaliyetler komünist partiler ya da oluşumlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Mustafa Suphi'nin başında bulunduğu

* Prf Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Trabzon, h.oksuz@ktu.edu.tr

** Öğr. Gör. KSÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Kahramanmaraş, akyildiz461@hotmail.com

parti diğer oluşumlara göre daha etkin konumdadır. Propaganda faaliyetlerinin Anadolu'ya taşınması iki yol üzerinden gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Biri Bakü, Tiflis, Batum, Trabzon güzergâhı, diğeri Bakü, Nahçıvan, Doğubeyazıt üzerindedir. Bu yollardan daha etkin olarak kullanılanı Trabzon Batum hattı olduğu anlaşılmaktadır. Bu güzergâhta kurulan hafi teşkilatlar ile Moskova ile direk temas sağlanmaya çalışılmıştır. Karadeniz'de kontrolün güçlüğü kayıkçıların en küçük limanlara dahi uğrayabilmesi kurye, teşkilatçı, propagandacı gibi kimselerin hareketini kolaylaştırmıştır. TBMM'nin bu faaliyetlere karşı politikalarını uygulamada en önemli yardımcısı Kazım Karabekir Paşa olmuştur. Esir Türk askeri üzerinden yapılmaya çalışılan propaganda faaliyetleri Türk askerinin yurda dönmesiyle etkisizleştiği anlaşılmaktadır. Azerbaycan Türkleri aracılığıyla gerçekleşen faaliyetlerin ise daha başarılı olduğunu yorumu rahatlıkla yapılabilir. Çalışmada Komintern arşivinin belgeleri kullanılmıştır. Komintern belgeleri Tüstav arşivinde olup önemli kısmı transkrip edilip yayınlanmıştır. Çalışmada ayrıca Trabzon vilayetinin mülki askeri idarecilerle yazışmaları, muhtelif hatırat ve kaynak eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik Propaganda, Türk askeri, Azerbaycan

INITIATIVES OF COMMUNIST FORMATIONS TO USE AZERBAIJANI TURKS AND CAPTIVE TURKISH SOLDIERS IN THE BOLSHEVIK PROPAGANDA

ABSTRACT

The World War end of the Tsarist regime. The Bolshevics dominated the political struggle in Russia. The Bolshevics began to rebuild their country in the spirit of socialism. The socialist Russian administration was effort of exporting to the regime other countries. Bolshevics used various methods for his purpose. Socialists tired to transfer the communist regime on geographies such as Anatolia, Balkans, Eas-

tern Europe, Caucasus. Anatolia and Azerbaijan were exposed to intense Bolshevik propaganda between 1919-1923. As a matter of fact, the Soviet Russian administration occupied Azerbaijan and enabled the Bolshevik regime to be active in the region. Socialist acting with the goal of creating a similar power over Turkey's regime worked hard in the direction of the regime's export. They used different means of propaganda in the regime export. In this direction, the Socialists tried to use the Ottoman soldiers under captivity and the Azerbaijani Turks.

Propaganda activities were directed and supported by the Central Communist Party of Soviet Russia and the International (Comintern). Activities have been tried to be carried out through communist parties or organizations. The party headed by Mustafa Suphi is more active than other organizations. It is understood that the propagation of propaganda activities to Anatolia takes place in two ways. One is on Baku, Tbilisi, Batumi, Trabzon route, the other is on Baku, Nahçıvan, Doğubeyazıt. Trabzon Batumi line is understood to be used more effectively from these roads. Efforts have been made to establish direct contact with Moscow, which was established on this route. The ability of the boats to reach even the smallest harbors in the Black Sea has facilitated the movement of people like courier, organizer, and propagandist. Kazım Karabekir Pasha became the most important deputy to implement the policies of the TBMM (Turkish Grand National Assembly) against these activities. It is understood that the propaganda activities that are tried to be done through the captive Turkish military were ineffective by return of Turkish soldier to his country. It can be easily interpreted that the activities carried out through the Azerbaijani Turks were more successful. Documents of the Comintern archives were used in the study. The documents of the Comintern are in the archive of the Tüstav and the important part is transcribed and published. The study also benefited from the memoranda of the military administrators of the Trabzon province, various memorabilia and references.

Key Words: Bolshevism Propaganda, Turksih soldiers, Azerbaijan

Giriş

I. Dünya Savaşı sonuna doğru Rusya’da başlayan Bolşevik İhtilali, Fransız İhtilali gibi dünyayı etkileyen siyasi bir harekettir. Bolşevizm temelleri Karl Marx, Engels gibi teorisyenlerin Komünizm manifestosuna dayanır¹. Bu teorik çalışmayı harekete dökmeyi başaran ise Lenin olacaktır. Rusya’da ihtilale giden yol sancılı, meşakkatli süreçten oluşmuştur. Çarlık rejimi sosyalist faaliyetlere karşı sert tedbirler almıştır. 1905 yılında Petersburg’da Kışlık Saray önünde gerçekleşen ve 140 bini aşkın silahsız insanın yaptığı gösteri kanlı bitmiştir. Çarlık askerleri protesto mitinginde sosyal eşitlik, ekonomik refah için hak talep eden binden fazla işçiyi öldürmüş iki binden fazla kişiyi ise yaralamıştır². Protestolar neticesinde Çar, devlet Duma’sı şeklinde temsilciler meclisi toplayacağını kabul etse de, ülkede sosyalistlere karşı baskıları arttırmıştır. Lenin ve komünist önderler çareyi ülkeyi terk etmekte buldular. Lenin ve arkadaşları Londra, Paris gibi muhtelif Avrupa şehirlerinde kongre ve toplantılar düzenleyerek sosyalizm fikri doğrultusunda çalıştılar. Sürgündeki bu yıllar sosyalist fikrin güçlenmesini engellemedi aksine propaganda faaliyetleri ile güçlü bir irade ortaya kondu. Bu faaliyetlere rağmen Çarlık Rusya’sında rejimin değişmesini sağlayan ülkenin kendi iç dinamikleri olmuştur. I. Dünya Savaşındaki ekonomik şartlar halkı derinden etkilemiştir. Halk kahrolsun Çar, kahrolsun savaş, ekmek istiyoruz gibi kızıl pankartlarla mitingler düzenlemeye başlamıştır. Şubat 1917’de gerçekleşen isyan hareketi Şubat Devrimi olarak isimlendirildi. Bu olaydan yedi ay sonra ise Ekim 1917’de gerçekleşen devrimle Bolşevikler yönetime hâkim oldular. Ekim Devrimiyle Çar ülkedeki otoritesini kaybetti. Sosyalistlerin iktidara gelme süreci uzun ve yorucudur. Bu süreç sosyalistlerin

¹ Komünist Manifesto için bkz. Marx ve Engels, **Komünist Manifesto**, Çeviren. K. Türe, Ulak Yayınları, İstanbul 2010

² **Sovyetler Birliği Komünist Partisi (BOLŞEVİK) Tarihi**, Hazırlayan Olcay Geri Dönmez, Kor Kitap Yayınları, İstanbul 2017, s. 80

siyaset, propaganda, basın yayın gibi birçok alanda kendilerini geliştirmelerine yardımcı oldu. Yurt dışında örgütlenip ülkede yeni rejimi hâkim kılmak kolay değildir.

Ekim Devriminden sonra Lenin ve arkadaşları iktidar olduktan sonra bir iç savaş dönemi ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. 1917-1921 yılları arasında süren bu savaş meşakkatli ve zor günlerin yaşanmasına neden oldu Çarlık döneminin asilzadeleri, generalleri, sosyalist yönetime karşı örgütlendiler. Beyaz Ruslar olarak isimlendirilen bu gruplar emperyalist güçlerden de destek gördü. 1919 yılına gelindiğinde Sovyet Rusya yönetimi bir çember içine alınmıştır. Doğuda Amiral Kolçak güneyde General Denikin batıda General Yudeniy ve General Wrangel gibi Çarlık generalleri Kızıl Orduya karşı mücadele verdiler. Sovyet Rusya bu mücadelenin haklılığını ve güçlü olduğunu tüm dünyaya duyurmaya çalışıyordu. Proletaryanın, burjuvaziye üstün geleceği Kızıl ordunun hâkimiyetini ilan edeceği haberleri dünya ve Anadolu basınında yer bulabiliyordu. Lenin bu siyasi kısıkcacı Sovyet Rusya Komünist Partisinin önderliğinde yürüttüğü politikalarla aşacaktır. Lenin Emperyalistlere karşı özgürlük, adalet, eşitlik gibi kavramların tüm dünyaya hâkim olması gerektiğini ilan ediyordu. Nitekim Lenin Müslüman dünyasına beyannamesinde Türkistan, Sibirya, Kafkas bölgesindeki Müslüman Türk coğrafyalarına dini ve milli konularda özgürlük vadediyordu³.

Rusya Komünist Partisi iç ve dış saldırılara karşı başarılı direnç ortaya koymuştur. Zamanla parti, Komünist Enternasyonal yönetimine de hakim olmayı başarmıştır. Sovyet Rusya böylelikle dünyadaki sosyalist hareketleri de yönlendirmeyi hedeflemiştir. Komintern olarak da isimlendirilen Enternasyonal dünyada sosyalizmi hakim kılmak için kurulmuştur. Dünya sosyalist partileri Enternasyonal'e katılarak bölgelerinde komünizmi hakim kılmak için faaliyette bulunmaktaydılar. Komünist Enternasyonal ilk kongresini 1919'da gerçekleştirmişti.

³ Lenin Hükümetinin Müslümanlara beyannamesi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu ve Metin Berge, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.345.

Rus Komünist Partisi, kısa sürede Enternasyonal'in İcra Komitesine hakim olmuştur. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu(KEYK) Rus sosyalistlerin hakim olduğu yapıya dönüşmüştür. 1921 yılında Komintern üçüncü kongresinde KEYK'in 24 kişilik yönetim kurulunun 15'ine Moskova'da sürekli ikamet etme şartı getirildi⁴. Böylece dünyadaki komünist oluşumlar ve propaganda faaliyetleri Enternasyonal şemsiyesi altında Rus Komünist Partisinin idare ettiği yapıya dönüşmüştür. Enternasyonal dünyada sosyalizmi hakim kılmak için birçok propaganda aracı kullanmıştır. Sosyalizmi hakim kılmak istenen yerler arasında Anadolu ve Azerbaycan coğrafyaları da bulunmaktadır. Bu coğrafyalarda sosyalizmi hakim kılmak için kullanılmaya çalışılan propaganda unsurları arasında Azerbaycan Türkleri ve Osmanlı Ordusunun esir askerleri bulunmaktadır. Sovyet Rusya merkezi yönetimi güney sınırlarında emperyalist işgalciler yerine komünist rejimi benimsemiş milli oluşumları tercih etmektedir. Bu nedenle mevcut coğrafyalar yoğun komünist propagandaya maruz kalmıştır. Azerbaycan ve Kafkas bölgelerinde gerçekleşen siyaset başarıya ulaşmıştır. Kısa süreli bağımsızlık yaşayan Transkafkasya Cumhuriyetleri yerini Sovyet güdümünde hareket eden komünist idarelere bırakmıştır. Bu durum Orta Asya'daki diğer bölgelerde de benzer şekilde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti Ordusunun Esir Askerlerinin Bolşevik Propaganda da Kullanılması

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamakla kalmamış birçok Türk askerinin anavatandan uzaklara sürüklenmesine neden olmuştur. Kafkasya'dan Orta Asya'ya dağılan Osmanlı askerleri zor koşullarda yaşam mücadelesi vermiştir. Babı-ı Alî deki bazı yazışmalar Osmanlı askerinin kamplarda yaşadığı sıkıntıyı detaylı şekilde

⁴ Erden, Akbulut ve Mete Tunçay, **İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1926**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012, s. 344

ortaya koymaktadır⁵. Bu yazışmalara rağmen esirler savaş sonunda anavatana dönememiştir. Siyasi, coğrafi, ekonomik şartlar ile askerlerin sağlık koşullarının elvermemesi gibi birçok sebep Türk askerinin hareket kabiliyetini engellemektedir. Orta Asya ve Kafkaslarda esir hayatı yaşayan Osmanlı askeri, Sovyet yönetimi tarafından Kızıl ordu içine alınmaya başlanmıştı. Sovyet Rusya yönetimi, Beyaz Ruslar ve emperyalistler tarafından kısıpaca alınınca ürettiği çözümlerden biri ülkedeki esir askerleri komünist terbiyeden geçirip birlikler oluşturmak şeklinde olmuştur. Eşitlik, hak adalet gibi söylemlerin yanında Kızıl Orduda dâhil olan esirlerin en azından iâşe problemi azalmıştı. Bu durum Türk askerinin anavatana dönme ümidini de canlı tutmuştur. Ayrıca savaşılan kuvvetin Çarlık Rusya'sı temsilcileri olması örgütlemeyi kolaylaştıran bir unsurdur. Şunu da belirtmek gerekirken yalnızca Osmanlı askeri değil Alman, Macar, Ukraynalı gibi muhtelif ulusların askerleri de bu kıtalara dâhil edilmiştir. Bunun yanı sıra Orta Asya'daki Türk toplumlarından birlikler de kurulmuştur. Bolşevik kuvvetler içinde yer alan elli bin kişilik Kırgız İslam ordusu bu durumun örneklerinden biridir⁶. Ayrıca Buhara Türklerinden oluşan birliklerde Kızıl Ordu içinde hizmette bulunmuşlardı. Neticede 1920 yazına gelindiğinde Kızıl Ordu aldığı destekle Türkistan'ı yeniden kendine bağlamayı başarmıştı⁷. Bu süreç Kafkaslar ve Azerbaycan'ı içine alarak devam etmiştir. Kızıl Ordu askeri faaliyetlerinde Türk esirlerden oluşan gruplardan önemli derecede faydalanmıştır. Türk askerleri Kızıl ordu bünyesinde gruplar halinde görevlendirildiği gibi Türk

⁵ Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Ekim 1917'de Petogroad'da İsveç Konsoloslu'ğu ile Bakü'deki İspanya konsoloslukları arasında gerçekleştirdiği yazışmalarda Hazar Denizi'ndeki Nargın adasında bulunan Osmanlı askerinin durumunun ciddiyetini ortaya koymaktadır. Adada askerlerin içme suyu sıkıntısı yaşadığı bu sürenin bazen kırk sekiz saati aştuğı rapor edilmiş. Ayrıca sağlık koşullarının yetersiz ve tedavi imkânın olmadığına ve iâşe probleminin askerleri hastalığa sürüklediğine değinilmişti. Ayrıntı için bkz. **Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan (Osmanlı Arşiv Belgeleri)**, Derleyen Vasif Quafarov, Qiyas Şükürov, Teas PRESS Yayınları, İstanbul, 2018, s. 345-349

⁶ **Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basınında 1918-1920**, Teas Press Yayınları, İstanbul, 2018, s. 717

⁷ Abeeb Khalid, "Osmanlı ve Sovyet Dünyaları Arasında Orta Asya", **Türkiye Günü**, sayı132, Güz 2017, s. 87

Kızıl Bölüğü şeklinde ayrı birim olarak da kurulmuştur. Yavuz Aslan, Türkiye Komünist Fırkası Kuruluşu ve Mustafa Suphi adlı çalışmasında bu konuda değerli bilgiler sunmuştur. Türk Kızıl Bölüğü ilk önce (1918) Kazan'da kurulmuştu. Mustafa Suphi daha sonra Bakü'ye geldiğinde (Mayıs 1920) Türk Kızıl Alay'ı yeniden teşkil edilecekti⁸. Türk Kızıl Alay'ı, Rus XI. Kızıl Ordusuna bağlı olarak onun emrinde faaliyette bulunacaktı. Birliğin Anadolu'yu emperyalistlerden kurtarması ve Sovyet rejiminin Anadolu'ya yerleştirilmesinde önemli rol oynaması öngörülüyordu⁹.

Mustafa Suphi 27 Mayıs 1920'de Bakü'ye gelerek hemen faaliyetlere başlamıştır. Komintern belgeleri Mustafa Suphi'nin Türk askerini nasıl örgütlediğinin detaylarını ortaya koymaktadır. Mustafa Suphi'nin Türk Komünist Teşkilatı (TKT)¹⁰ bünyesinde gerçekleştirdiği faaliyetlerini toplantı tutanaklarından ve teşkilat raporlarından takip edebilmekteyiz. TKT'nin 14 Ağustos 1920'de gerçekleştirdiği toplantıda tahminen yirmi bine yakın Türk esirinin Kubanski, Oblast, Rostof, Türkistan gibi yerlerde bulunduğu, mevcut bölgelere asker toplayıcılar gönderilerek Türk askerinin Kızıl Alay'a katılması kararı alınmıştı. Mustafa Suphi yaklaşık yirmi bin kişilik bu kuvveti kendi emrine almayı planlıyordu. Ayrıca Azerbaycan'da seferberlik ilan edilerek Türk esirlerinin Bakü'de toplanması hedeflenmekteydi¹¹.

Türk esirleri alınan kararlar neticesinde kabileler halinde Bakü'ye getirilmeye başlanmıştı. Sarıkamış Harekâtı'nda 1915'te Ruslara esir düşen Tuğgeneral Ziya Yergök anılarında Sibiry'a da dört yıl kaldıktan

⁸ Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s.123

⁹ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, Derleyen Banu İşlet ve Cemile Moraloğlu, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2008, s. 86

¹⁰ Mustafa Suphi'nin başkanlığını yaptığı komünist örgütlenme; Türk Komünist Teşkilatı, Türkiye İştirakiyun Teşkilatı gibi isimleri kullanmıştır. Türkiye İştirakiyun Teşkilatı Eylül 1920 de Bakü'de gerçekleştirdiği birinci kongresinde Türkiye Komünist Fırkasına(TKF)dönüştürmüştür. TKF bazı belgelerde Türkiye Komünist Partisi adını da kullanmıştır. Ayrıntılar için bkz. **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s. 7

¹¹ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s.62-63

sonra zorlu yolculuk yaparak otuz kadar Türk subayıyla 1920'de Bakü'ye ulaştığını belirtmektedir. Kafilesindeki askerlerin Mustafa Suphi ve arkadaşları tarafından Türk Kızıl Alay'a yazılmaları için sıkıştırıldıklarını ifade etmektedir. Ziya Yergök askerlere "Kızıl Orduya yazılıyorsanız sırf vatanımıza kavuşmak için yazılıyorsunuz başka bir maksat için değil siz yurdumuza sıkıntı çekmeksizin kavuşmak için Bolşevik oluyorsunuz... Yurdumuza kavuşur kavuşmaz hükümetin kanunlarına uyun hemen askerlik şubelerine başvurun Bolşeviklikten çıkın" şeklinde telkinde bulunmuştur¹². Türk askeri için Bolşevik olmak o dönemde eve dönüş biletine sahip olmak anlamına geliyordu. Kazım Karabekir Paşa tarafından Bakü'deki kongreye katılmak için gönderilen Arif Bey'e de verdiği raporda Kızıl Alay'a dahil olmayan askerlerin sefalete çaresizliğe mahkum olduğunu ifade etmişti¹³. Dolayısıyla Azerbaycan'a ulaşan esir Türk askerinin Kızıl Alay'a dahil olması işe, barınma gibi sorunların azalmasına etki etmektedir. Yine de Bakü'deki mevcut şartlar kalabalık askeri kafileleri ağırlayacak kadar yeterli değildi. Harb Şube Müdürü Mehmed Emin Ağustos 1920'deki raporunda her gün seksen, doksan neferin geldiğini askerleri iskan ettirecek mahal olmadığını yeteri kadar işe ve elbise verilemediğinden dert yanarak tutuklanan bazı askerlerin de mahkemeye dahi çıkarılmadığından yakınmıştı. Mehmed Emin bu durumun Anadolu halkı ve hükümeti üzerinde kötü tesir edeceğinden suçsuz olan neferlerin derhal serbest bırakılmasını istemektedir¹⁴. O dönemde Bakü'de Bolşevizm aleyhinde konuşmak hapse girmek için yeterli sebeptir. Nitekim Ziya Yergök ve arkadaşı Bolşevizm aleyhinde gerçekleşen konuşma nedeniyle bir süre Bakü'de hapiste kalmışlardır¹⁵.

Türkiye İştirakiyun Teşkilatı (TİT/TKT), Kızıl Alay'ın ihtiyati değil her an savaşa gidecekmiş gibi ihtiyaçlarının derhal teminini kararlaştırmıştır. Ayrıca bir alay oluşumu tamamlandıktan sonra ikinci bir

¹² Sami Önal, **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete**, Remzi Kitabevi Yayınları, 8. Basım İstanbul, 2007, s. 248

¹³ Aslan, a.g.e., s. 125

¹⁴ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s. 89

¹⁵ Önal, a.g.e., s. 253

alayın meydana getirilmesine karar verilmiştir¹⁶. Bu uğurda ordunun ihtiyaçlarını karşılamak adına yüklü miktarda harcama yapıldığı Komintern belgelerinden anlaşılmaktadır. Bakü'ye toplanan askerler fiziki ve fikri şekilde donanımlı hale getirilmeye çalışılmıştır. 17 Haziran 1920'de siyasi mektep açılarak asker ve amele arasında Bolşevizm inkılabının esasları benimsetilmeye çalışılmıştı. Neticede elli talebe eğitime devam etmiş 4 Eylül 1920'de kırk genç mektepten komünist diplomasını almıştır. Mektepte okutulan dersler arasında Komünist Program, Şuralar Hükümet Kanunu Esasisi, İktisadi, Siyasi, Türkiye İnkılap Tarihi, musiki gibi dersler bulunmaktadır¹⁷. Mektepte Türkiyeli esirler arasında komünist bir alt yapı oluşturmak için büyük çaba harcanmıştır. Türk esirlerden oluşturulan ordunun ihtiyaçları ise Rus Şuralar Hükümeti ve XI. Kızıl Ordu kumandanlığı tarafından karşılanmaktaydı. Neticede Kızıl Alay'ın mevcudu 700'e ulaşmış askerler arasında hücre örgütlemesi¹⁸ oluşturularak birliğin devamı hedeflenmiştir¹⁹.

Mustafa Suphi esir Türk askerlerinin kendi emrinde toplanmasını istemekteydi. Bu doğrultuda Kızıl Ordu Türkistan Cephesi Başkomutanlığı Harp İnkılap Şurasına telgraf çekilmiştir²⁰. Bu talep doğrultusunda Mustafa Suphi'ye destek verilse de ülkedeki bütün Osmanlı askeri Mustafa Suphi'nin emrine verilmemiştir. Zira bazı belgelerde Türk askeri personelin Kızıl Ordunun muhtelif birliklerinde yer aldığı görülmektedir. Kazım Karabekir Paşa'nın 30 Mart 1921 tarihinde Trabzon vilayetine yazdığı raporda, Batum'a gelen Kızıl Ordunun 274. Alayında 34 kadar Trabzon ve Rizeli Türk askerinin bulunduğu

¹⁶ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s. 45

¹⁷ **Mustafa Suphi ve Yoldaşları**, Çeviren, Burhan Tuğsavul, Tüstav Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2004, s. 100

¹⁸ 6 Ocak 1921 de Hücre Konferansı'nda, hücrelerin üçer kişiden oluşmasına, gizlilik kurallarına dikkat edilmesine karar verilmişti. Süreç içinde gerçekleşen toplantıların tutanaklarından hücrelerin çalışması denetlenerek işleyişin korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. **Dönüş Belgeleri-2**, Çeviren Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004

¹⁹ **Dönüş Belgeleri-1**, Çeviren Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004, s. 94

²⁰ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s. 112

bahsetmiş; Bu askerlerin Bolşevik terbiye gördüğü ve Bolşevik propaganda yaptıkları tespit edildiğini belirterek valiliği uyarmıştır. Kazım Karabekir Paşa, Kızıl Ordunun diğer birliklerinde ve Rusya dâhilinde bulunan askerlerimizin bu maksatla memlekete gönderileceği uyarısını yaparak mülki ve askeri idarecilerin tedbir almasını istemiştir²¹. Kazım Karabekir Paşa 8 Mayıs 1921 tarihinde emrini tekrar ederek Batum'da bulunan Kızıl Ordunun 274. Alayındaki 30 kadar Türk askerinin hudut bölgelerindeki propaganda faaliyetlerini sorgulamakta bu askerlerin sınır bölgesindeki birliklerle iletişimin olup olmadığı araştırılması istenmektedir²². Bu doğrultuda Kazım Karabekir Paşa merkezi hükümeti de uyarmıştır. Kazım Karabekir Paşa, Fevzi Çakmak Paşa'ya yazdığı raporunda ülkedeki en zayıf noktanın Artvin ve sahil kesimi olduğunu belirterek Sovyet Rusya'nın İslam askerlerine ekonomik olarak destek olduğu, ayrıca halkçılık fikri doğrultusunda eğitilen askerlerin Trabzon ve Rize bölgesine gönderildiğini belirtmektedir. Bu nedenle Kazım Karabekir Paşa bu bölgedeki vali ve idareciler sağlam kişilerden oluşması gerektiğinin altını çizmektedir²³. Bu rapordan Kızıl Ordu içindeki askerlerimizin peyder pey yurda dönmesine müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Rusya'daki iç savaşın 1921 yılında bitmesi askerlerin sevkiyatına olumlu katkı yapmıştı. Batum'dan İstanbul'a gelebilen bazı askerlerin Bolşevizm lehinde faaliyette bulunulduğunun tespit edilmesi üzerine İstanbul Hükümeti'nde bu faaliyetlere karşı takibat başlatmıştır²⁴. Zira Anadolu'daki

²¹ Mesut Çapa ve Veysel Usta, **Milli Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, Trabzon valiliği yayınları, Trabzon, 1995, s. 74.

²² Çapa ve Usta, **a.g.e.**, s. 108.

²³ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, Yayına Hazırlayan Ziver Öktem, İstanbul, 2010, Yky., s.115; Kazım Karabekir Paşa'nın isteği doğrultusunda Trabzon'da asayışı sağlamak Bolşevik, İttihatçı hareketleri kontrol etmek adına 3. Kafkas Fırkası Kumandanlığına Sami Sabit Karaman atar. Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Karaman, **a.g.e.**; Trabzon'da İttihatçı kadronu etkinliği için bkz: Sebahattin Özel, **Milli Mücadelede Trabzon**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991; Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı**, Gürer Yayınları, İstanbul 2009; Uğur Üçüncü, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2006.

²⁴ **BOA, HR.KMS.**, Dosya 51 Gömlek 26.

komünist faaliyetler TBMM'yi olduğu kadar İstanbul Hükümetini de rahatsız etmektedir.

Mustafa Suphi Kızıl Alay'daki Türk askerinin Anadolu'ya sevkinde daha sistemli davranmıştır. Mustafa Suphi, Kızıl Alay ile Anadolu'ya gelmek istemektedir fakat TBMM, Kızıl Alay'ın şeklinde bir ordunun yurt içine dahil olmasını sakıncalı bulmaktadır. Nitekim TBMM'nin Moskova temsilcisi İbrahim Tali Bey bu doğrultuda XI. Kızıl Ordu kumandanı ile görüşüp, Azerbaycan'daki seferberliğin kaldırılmasını istemiştir. Tali Bey Anadolu'nun askere değil silah cephaneye ihtiyacı olduğunu söyleyerek Azerbaycan'daki seferliğin kaldırılmasını sağlamıştır²⁵. TBMM'nin Kızıl Alay'a karşı olumsuz yaklaşımına rağmen Mustafa Suphi askeri teşkilatlanmaya devam etmiştir. Moskova'ya elçi olarak giden Ali Fuat Paşa Kızıl Alay'ı görmüş ve birlik hakkında "göreceksiniz bu asker kardeşlerimizin hiçbiri Bolşevik olmamıştır" değerlendirmesini yapmıştır²⁶. Genel olarak Türk askerinin komünist rejimden etkilenmediği yorumu yapılabilir fakat Kızıl Alay içinde etkin çalışma içinde bulunmuş kişiler de bulunmaktadır. Mustafa Suphiye yada rejime inandığını düşündüğümüz bu kimseler teşkilatlanma faaliyetlerinde aktif rol oynamışlardır. Samsunlu Eczacı Yüzbaşı Nedim Agah ve Yusuf Kemal'i²⁷ bu isimler arasında zikredebiliriz. Nedim Agah, Esir Komisyonu Reisi olup askerlerin Bakü'ye toplanmasında ve Anadolu'ya sevkinde aktif rol oynamıştır. Komintern belgelerinden asker sevkiyatında iki ana güzergâh kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu güzergâhlardan biri Bakü, Tiflis, Batum, Trabzon hattı diğeri Nahçıvan, Doğubayazıt Erzurum hattıdır²⁸.

²⁵ Aslan, **a.g.e.**, s.122.

²⁶ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s.163.

²⁷ Yusuf Kemal Trabzon Rize bölgesinde başarılı bir teşkilatlanma gerçekleştirmiştir. Ayrıntı için bkz. **Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Tutanaklar Belgeler**, Derleyen Emel Seyhan Atasoy-Meral Bayülgen, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2008, s.82.

²⁸ Komintern belgelerinden bu iki güzergâh üzerinde teşkilatlanmaya özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Bkz. **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**;

Nedim Agah, Türk İştirakiyun Teşkilatına 6 Ağustos 1920'de sunduğu raporda şimdiye kadar 796 esirin geldiği bunlardan 244'ünün Kızıl Alay'a katıldığını, 147 kişinin vesika işlemleri için komisyona verildiği, 200 kişinin ise üç katile şeklinde Gürcistan üzerinden Anadolu'ya sevk edildiğini aktarmaktadır. Ayrıca bazı askerlerin ise Kızıl Alay'a dahil olmak üzere Bakü'ye geldiği halde olumsuz propagandadan etkilenerek birliğe katılmaktan vazgeçtiğini ifade etmektedir²⁹. Nedim Agah'ın³⁰ bu faaliyetleri Türk istihbaratı tarafından yakından takip edilmektedir. Nitekim Nedim Agah Ocak 1920'de yakalanmış sınır dışı edilmiştir³¹. Dahiliye vekili Refet Bey'in 12 Temmuz 1921 tarihinde Trabzon vilayetine yazdığı raporda ise Nedim Agah'ın faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Refet Bey, Nedim Agah'ın ilk fırsatta bir grup komünistle Batum'dan kayık ve motorla geleceğini ayrıca komünist kursta bir buçuk ay eğitim görmüş esir Türk askerlerinden 95 kişinin Anadolu'ya sevk olunmak üzere olduğu bilgisini paylaşarak tedbir alınması istemektedir³². Tarihlere bakıldığında Nedim Agah Mustafa Suphi'den sonra da komünist örgütlenme için faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Suphi, Nedim Agah gibi başarılı teşkilatçılar seçmesine rağmen İttihatçı kimseleri partısından uzak tutmayı başaramamıştır. Nitekim Mustafa Suphi'yi ve teşkilatını Bakü'de ve Anadolu'da zor durumda bırakan İttihatçılar olmuştur. Mustafa Suphi Kızıl Alay'ı ve teşkilatını örgütlerken derin bir İttihatçı yapıya engel olamamıştır. Kızıl Alay'ın Kumandanlığına Mehmet Emin, Harp Siyasi Komiserliği'ne

Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Tutanaklar Belgeler. Bakü, Batum Trabzon hattı ile Nahçıvan Doğubeyazıd güzergâhı üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılan faaliyetler Trabzon vilayetinin, mülki askeri idarecilerle yaptığı yazışmalarda görülebilmektedir. Türk istihbaratı faaliyetleri yakından takip edip tedbir almaya çalışmıştır. Bkz. Çapa ve Usta, **a.g.e.**, s. 74.

²⁹ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s. 50

³⁰ TKP'nin faaliyet raporunda ise Nedim Agah'ın Samsunda yakalandığı oradan Giresun'a firar ettiği Giresun'da tekrar yakalanıp Batum'a sınır dışı edildiğini; Fakat Nedim Agah'ın Menşeviklerle anlaşmadığından tekrar Türkiye'ye geldiğini ve Giresun'da tutuklandığı ifade edilmektedir. Bkz. **Dönüş Belgeleri-2**, s. 163

³¹ Aslan, **a.g.e.**, s. 329

³² Çapa ve Usta, **a.g.e.**, s. 85

Süleyman Nuri atanmıştır. İkisi de İttihatçı kimliğine sahiptir³³. Mehmet Emin daha sonra teşkilatın kasadarlığına da tayin olmuştur³⁴. Mehmet Emin, Ziya Yergök tarafından maskeli Bolşevik olarak tarif edilmektedir. Komintern belgelerinde Mehmet Emin'in askeri teşkilatlanmada etkili olduğu, kurulan Alayla ilgili dilek yâ da şikâyetlerinin dikkate alındığı da görülmektedir. Türk Kızıl Alay bünyesinde kurulan Türkiye Birinci Nişancı Alay Komutanlığına 6 Ağustos 1920'de Fahri Yoldaş'ın atanması XI. Kızıl Ordu'nun oluru ile gerçekleşmiştir³⁵. Fakat Fahri Yoldaşın kumandanlığı kısa süreli olmuştur. Zira Mehmet Emin, Fahri Yoldaş'ın günde bir saat bile kışlada bulunmadığı, askerlere karşı ise sorumsuz davrandığı şikâyetini Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'na iletmışti. Bu şikâyeti dikkate alan Mustafa Suphi, Fahri Yoldaşın 21 Ağustos 1920'de görevine son verir³⁶.

Mustafa Suphi Bakü'de kaldığı 27 Mayıs 1920 ile 19 Aralık 1920 arasında yaklaşık yedi aylık sürede Türk askerleri arasında başarılı teşkilatlanma gerçekleştirmiştir. Mustafa Suphi'nin bu süreç içerisinde İttihatçılar ile rekabeti devam etmiştir. Enver Paşa o yıllarda İslam İhtilal Cemiyeti adıyla Türk askerini kendi etrafında örgütlemeye çalışıyordu³⁷. TBMM yönetimi ise bu tür siyasi oluşumlara temkinli yaklaşmaktaydı. TBMM Bağımsızlık Savaşı'nda güç kazandıkça ülke dışındaki siyasi oluşumlara karşı sert tedbirler almıştır. Nitekim Kızıl Alay ancak Mustafa Suphi öldükten sonra Anadolu'ya gelebilmişti³⁸. Şunu

³³ Mehmet Emin Nisan 1921'de İstiklal Mahkemesine sunduğu raporda Mustafa Suphi ile mektuplaşan kimselerin ismini mahkemeye sunmuştur. Bu isimler arasında Albayrak gazetesi yazarlarından Cevat Bey, Ankara'dan Salih Hocoğlu, Eskişehir'den Ethem Nejad, Bayburt'tan Asım Bey bulunmaktadır. Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere Mehmed Emin, TKF üyelerinin deşifre edilmesinde etkin rol almıştır. Bkz: Çapa ve Usta, **a.g.e.**, s.100

³⁴ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s.85

³⁵ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s. 52

³⁶ **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s. 82

³⁷ Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler(1910-1960)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, s.350

³⁸ Kızıl Alay Anadolu'ya 1921 Martunda gelerek Batı Cephesinde savaşa katılmıştır. Alayda 265 asker 19 subayla bulunmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Aslan, **a.g.e.**, s. 361

da belirtmek gerekirken Bakü'deki faaliyetlerin bir benzeri de İstanbul'da yaşanmaktaydı. İstanbul'da bulunan İttihatçılar ve sosyalistler İstiklal Savaşı'mıza destek olma gayretiyle hareket ettiler³⁹. Siyaseten farklı olan bu iki görüş Anadolu'nun emperyalist işgalden kurtarılması için elinden geleni yapmıştır.

Mustafa Suphi'nin faaliyetleri neticesinde Anadolu'ya dönebilen asker sayısını belirlemek kolay değildir. Türkiye İştirakiyun Teşkilatı Birinci Kongresinde (Eylül 1920) Harb Şubesi, 1099 esirden 349 kişilik iki kabile Türkiye'ye gönderildiğini açıklamıştır⁴⁰. Mart 1921 de Türk Kızıl Alay ile birlikte Anadolu'ya gelen asker sayısı ise 284 kişidir. Temmuz 1921 tarihli belgede Nedim Agâh'la Anadolu'ya gelme ihtimali öngörülen asker sayısı 95 kişidir. Mayıs 1920 de başlayıp 1921 yılı içinde devam eden faaliyetlerde Anadolu'ya gönderilebilen asker sayısı oldukça düşüktür. Bu sayıya raporlara yansımayan yada tespit edilememiş muhtelif asker sevkiyatları dahil edilse de Türk askerinin önemli bir kısmının yurda dönemediği anlaşılmaktadır. Zira Türkiye İştirakiyun Teşkilatı'na göre 1920 yılında Orta Asya'da öngörülen Türk askeri sayısı yirmi bin civarındaydı. Yine de dönemin koşulları göz önüne alındığında Türk askerinin Anadolu'ya dönebilmesi için önemli yollardan birinin sosyalist faaliyetlere iştirak etmek olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'ya gelebilen askerlerde ise ciddi bir Bolşevik faaliyet tespit edilememiştir. Bu durum Osmanlı askerinin esas misyonunun esaret altındaki yurttan anavatan dönmek olduğunu ortaya koymaktadır.

³⁹ İstanbul'daki Karakol Cemiyeti İttihat Terakki Partisi'nin devamı niteliğinde olup Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'ya personel, silah ve teçhizat kaçırarak Milli Mücadeleye destek olan olmuştur. Bkz. Serdar Yurtsever, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri (1919-1922)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınlar, Ankara, 2013, s. 48; İstanbul'da bulunan komünist oluşumlardan Bolşevik Partisi Türk Grubu 200 kadar Kuleli Askeri talebesini tüfekleriyle birlikte Anadolu'ya sevk etmeyi başarmıştır. Bkz. **Haziran-Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, s. 150.

⁴⁰ **Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Tutanaklar Belgeler**, s.86.

Azerbaycan Türklerinin Bolşevik Propaganda da Kullanılması

Çarlık rejiminin yıkılması akabinde Sovyet Rusya yönetiminin Kafkas ve Müslüman halklara özgürlük eşitlik vaadi kısa süreli de olsa bağımsız cumhuriyetlerin oluşmasını sağladı. Neticede Azerbaycan 28 Mayıs 1918 de Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade önderliğinde bağımsızlığını ilan etti⁴¹. Azerbaycan'ın bağımsızlık günleri uzun sürmeyecektir. Zira Sovyet yönetimi iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra Çarlık Rusya'sı topraklarına hâkim olmayı kendine hedef olarak belirlemiştir. Nitekim Sovyet Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya'da kendine bağlı komünist partiler kurdurup hükümet bunalımları yarutup bir süre sonra da Kızıl Ordu marifetiyle topraklarını genişletmeyi başarmıştır. Bu plan Azerbaycan'da da uygulanmıştır. XI. Kızıl Ordu 27 Mayıs 1920'de Azerbaycan'ı işgal etmiştir. İşgalden önce Azerbaycanlı Bolşevikler parlamentoya ultimaton vermişti. Seçimle yönetimi ele geçiremeyen Azerbaycanlı Bolşevikler, Sovyet yönlendirmesi ve Kızıl Ordu marifetiyle ülkenin bağımsızlığına son verdiler⁴².

Azerbaycan da Kızıl Ordu işgali yeni bir sürecin başlamasına neden oldu. Bolşevik karşıtı muhalifler ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Nitekim Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade ülkeyi terk edenler arasındadır. Bu süreçte Anadolu'ya doğru Azerbaycan Türklerinin göç hareketi olmuştur. Kazım Karabekir Paşa Anadolu'ya sığınan Azerbaycan Türk'ü mülteciler hakkında mülki askeri idarecileri uyarmıştır. Karabekir Paşa'nın 3. Fırka Komutanlığına yazdığı emirde Azerbaycan Türk'ü mültecilerin Trabzon, Bayburt, Erzincan hattının doğusuna geçmesine müsaade edilmemesini istemiştir⁴³. Zira anti Bolşevik Azerbaycanlılar Trabzon-Erzurum yolu ile Kars'a gelerek memleketlerine yakınlığı dolayısıyla işlerini takip edebileceklerini düşünüyorlar; Oysa ki Kars'a ulaşan Azerbaycanlılar memleketten haber alamadıkları gibi işsizlik problemiyle karşı karşıya kaldıkları anlaşılmalıdır. Kazım Karabekir Paşa mağduriyetlerin önlenmesi adına Kars gibi sınır yerleşimlerinde Azerbaycanlı nüfus yoğunluğunu azaltmak

⁴¹ Mirza Bala Mehmetzade, **Milli Azerbaycan Hareketi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara, 1991, s. 68.

⁴² Nesiman Yagublu, **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015, s. 59-61.

⁴³ Çapa ve Usta, **a.g.e.**, s.260.

için bölgedeki mülki-askeri idarecileri uyarmış, gelen mültecilere iş bulunmasını, başka mültecinin bölgeye gelmesine engel olunmasını istemiştir⁴⁴. Bu dönemde bir grup anti Bolşevik Azerbaycan Türkü mülteci olarak Anadolu'ya gelirken bir grup Azerbaycan Türk'ü ise Bolşevik propaganda amaçlı Anadolu'ya gönderilmiştir.

Sovyet Rusya Komünist Partisi ve Enternasyonal ajitasyon, propaganda teşkilatlanma faaliyetleri için bir çok yöntemi kullanmıştır. Sovyet Rusya yönetimi ve onun uhdesinde hareket eden komünist oluşumların⁴⁵ Anadolu'ya rejim ihracında kullandığı propaganda unsurlardan biri de Bolşevizm'e gönül vermiş Azerbaycan Türkleridir. Propaganda faaliyetinde bulunan komünist oluşumlar arasında Mustafa Suphi önderliğindeki Türkiye Komünist Fırkası Anadolu'da en etkin çalışmayı yürüten partidir. Mustafa Suphi İstanbul ve Anadolu'daki diğer oluşumları kendi başkanlığı altında toplama gayretiyle de etkin çalışma ortaya koymuştur. Bu görüşü Enternasyonal de desteklemiştir. Enternasyonal'in Doğu bölümünde Türkiye Birimi bulunmaktadır. Gerçekleşen bütün faaliyetler bu birimin bilgisi ve desteği dâhilindedir. Enternasyonal, gerçekleşen faaliyetleri ekonomik olarak da desteklemiş ve denetlemiştir⁴⁶. Mustafa Suphi propagandacıları hazırlamak üzere geniş programlı politik kurslar düzenlemiştir⁴⁷. Bu kurslarda yetişenler; propagandacı, kurye, teşkilatçı gibi muhtelif görevlerle Anadolu'ya gönderilmişlerdir. Bu sayede Anadolu'da işçiler,

⁴⁴ Çapa ve Usta, **a.g.e.**, s.116

⁴⁵ 1920 yılında Anadolu'da faaliyet gösteren komünist teşkilat yada partilerin sayısı oldukça fazladır. Bu partiler arasında komünist propaganda da etkin olan oluşumlar arasında Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, İstanbul Komünist Partisi Türk Grubpası, Türkiye Komünist Fırkası gibi oluşumları sayabiliriz. Komünist propagandada etkin olan partiler için bkz. Mete Tunçay, **Türkiyede Sol Akımlar (1908-1925)**, İletişim Yayınları, Ankara, 2006, **Milli Azadlık Savaşı Anıları**, Derleyen Erden Akbulut, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2006, Aslan, **a.g.e.**, Tevetoğlu, **a.g.e.**

⁴⁶ Şunu da belirtmek gerekirken propaganda faaliyetlerine katılan bazı kişilerin ekonomik kaygıları ön plandadır. Zira gerçekleşen faaliyetleri Enternasyonal ekonomik olarak desteklemektedir. Maddi çıkar sağlamak isteyen bazı propagandacıların abartılı raporlar yazarak ekstra ücret talep ettikleri de görülmektedir. Bu tür keyfi uygulamalar Enternasyonal ve ona bağlı olarak hareket eden birimleri tarafından engellemeye çalışılmış, cezai yaptırım uygulanmıştır. Bkz. Serkan Erdal, **Mütareke Yıllarında İstanbul'da Sosyalist ve Komünist Partiler ve Faaliyetleri(1918-1922)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013, s. 252

⁴⁷ **Mustafa Suphi ve Yoldaşları**, s. 146

ameleler, askerler, köylüler, bayanlar, gençler gibi toplumun her sosyal tabakasında çalışma yapılmıştır. Sosyalizmle ilgili birçok parti dökümanı, muhtelif yayınlar ve Bakü'de basılan Yeni Dünya gazetelerinin nüshalarını dahi Anadolu'ya ulaştırılmıştır. Bu faaliyetlerde Bolşevizm'i benimseyen Azerbaycan Türklerinin desteği alınarak gerçekleştirilmiştir.

Bakü, Nahçıvan, Gence gibi şehirlerden harekete geçirilen propagandacılar Anadolu'ya gelerek sosyalizm fikri doğrultusunda çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu kişiler Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de teşkilatlanma faaliyetlerinde bulunmaya çalışmışlardır. Anadolu insanı ile aynı kültür dinamiklerini paylaşan Azerbaycan Türklerinin propagandası kısa sürede sonuç verdiği görülmektedir. Faaliyetlerdeki başarı Bakü'de yapılan Doğu Halkları Kongresinde kendini göstermiştir. Zira kongreye Anadolu'dan geniş bir katılım olmuştur. Nitekim Mustafa Suphi de Türkiye İştirakiyun Teşkilatı Birinci Kongresi'ndeki açılış konuşmasında örgütlenmede en büyük desteğin Azerbaycan İnkılap Komitesi Başkanı Neriman Nerimanov'dan geldiğini belirterek maddi manevi büyük destek aldığını belirtmiştir⁴⁸. Aynı kongrede konuşma yapan Azerbaycan Maarif Komiseri Dadaş Bünyanzade ise Türkiyeli komünistlere seslenerek teşkilatın sağlam temeller üzerinde kurulması gerektiğini vurgulayarak bu sayede komünizmin kökleşeceği tavsiyesinde bulunur. Ayrıca Bünyanzade Azerbaycan Fırkası namına Türkiyeli kardeşlerimize komünizmin gelişmesi için yardım sözü veriyorum diyerek konuşmasını noktalamıştır⁴⁹. Mustafa Suphi Azerbaycan'daki sosyalistlerden tam destek almıştır. Bakü'de yetiştirilen kurye, teşkilatçı, propagandacılar Anadolu'ya sevk edilmiştir. Bu propagandacılar sadece Mustafa Suphi tarafından değil Enternasyonal ve Rus Komünist Partisi tarafından da yönlendirilmişlerdir. Zira Sovyet Rusya Anadolu'ya sevk edeceği casus, propagandacı,

⁴⁸ Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi(TKP Kuruluş Kongrei)Tutanaklar Belgeler, s.22

⁴⁹ Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi(TKP Kuruluş Kongrei)Tutanaklar Belgeler, s.24

kurye gibi görevlileri özellikle Müslüman gruplar arasından seçmektedir⁵⁰. Dolayısıyla Azerbaycanlı Bolşeviklerin muhtelif görevlerle Anadolu'ya gönderilmesi Sovyetlerin onayladığı ve desteklediği bir uygulamadır.

Azerbaycan Türkleri üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılan propaganda faaliyetlerinin izlerini Trabzon vilayetinin; Kafkas Cephesi Kumandanlığı, Dahiliye Vekaleti, Hariciye Vekaleti gibi mülkü-askeri idarecilerle yapılan yazışmalarında görebilmektedir. Milli Mücadele yıllarında Trabzon vilayetiyle yapılan yazışmaların önemli bölümünü Bolşevizm tehlikesi yada komünist propaganda faaliyetleriyle ilgili istihbarati bilgiler oluşturmaktadır⁵¹. Trabzon vilayetiyle yapılan yazışmalarda bu konunun ağırlık kazanma sebebi Sovyet Rusya Büyükelçiliğinin burada bulunmasıdır. Ayrıca Trabzon vilayeti Enternasyonal ile haberleşmede önemli merkezdi. Nitekim TKP talimatnamesinde Trabzon'da oluşturulan gizli teşkilat ile Rusya ile iletişim sağlanması kabul edilmişti⁵². Böylelikle Trabzon, Batum, Tuapse, Novorossiysk limanlarını takiben Moskova'daki Enternasyonal komitesine ulaşan bir hat kurulması ön görülüyordu. Bu limanlarda oluşturulan komünist hücreler denizde kontrolün sınırlı olması sayesinde kayıkçılar vasıtasıyla propagandacı, kurye gibi muhtelif görevli kişileri gizlilik içinde hareket ettirmeye çalışıyorlardı. Rize Mutasarrıfı Eşref Bey 20 Mayıs 1921 tarihinde Trabzon vilayetine yazdığı raporda Batum'daki komünist oluşum birçok Azerbaycanlı bayandan⁵³ oluşan propagandacı

⁵⁰ Yurtsever, **a.g.e.**, s.184

⁵¹ Yazışmalar için bkz. Çapa ve Usta, **a.g.e.**

⁵² **Dönüş Belgeleri-2**, 2004, Çeviren Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004, s. 69

⁵³ Azerbaycanlı bayan propagandacıların faaliyetlerini Türkiye İştirakiyun Teşkilatının I. Kongresi'nde alınan kararların yansıması olarak değerlendirmek gerekir. Zira kongrede kadın erkek eşitliğini sağlamak Türk kadınına hukuksal sosyal alanlarda eşitliğe kavuşturmak için kararlar alınarak sosyalizmin gerekleri arasında toplum eşitliğinin olduğuna değinilmişti. Bkz. Aslan, **a.g.e.**, s. 236

grubu Trabzon'a gönderdiği bilgisini paylaşarak gerekli tedbirin alınmasını istemektedir⁵⁴. Bundan birkaç gün sonra ise Trabzon vilayetinin, Dahiliye ve Hariciye Vekaletlerine sunduğu raporda şehirdeki Rusya Büyükelçiliği'nin Bolşevik lehinde propaganda yaptığı bildirilmişti. Valilik, Elçiliğin zararlı faaliyetlerine engel olunmasını talep etmekteydi⁵⁵.

Anadolu'daki propaganda faaliyetleri arttıkça o ölçüde alınan tedbirler de artmaktadır. Propagandacılar rahat hareket edemiyorlardı muhtelif zorluklarla karşılaşıyorlardı. Nitekim TKP adına faaliyette bulunmak için Bakü'den Trabzon'a gelen Abdülkadir Yoldaş partiye sunduğu raporunda Trabzon'da polis takibine uğrayıp iki gün tutuklu kaldığını tahliye edildikten sonra Trabzon'daki Sovyet Rusya mümesili Bağirof sayesinde daha rahat faaliyette bulunduğunu aktarmaktadır⁵⁶. Abdülkadir Yoldaş raporunda ayrıca komünist kişilerin fotoğraf ve künye bilgilerinin polis tarafından Batum Tuapse Trabzon arasında hareket eden kayıkçılara gösterildiği bilgisini paylaşmıştır⁵⁷. Bu faaliyetler kuryelerin daha dikkatli hareket etmesine neden olmuştu. Bu dönemde İstanbul'da Hüseyin Hilmi başkanlığında hareket etmeye çalışan Sosyalist Parti bulunmaktaydı. Partiye Avrupa'dan gelecek dahil olan Vanlı Kazım hatıratında şu ilginç detayı bahsetmektedir. İstanbul'daki parti binasına iki kişinin geldiğini, bunlardan esmer olup Azeri şivesiyle konuşan kişinin yanında getirdiği büyük ekmeği keserek içinden epeyce İngilizce, İtalyanca, Fransızca, Hintçe ve Türkçe propaganda beyannamelerini bırakıp bunların İstanbul'daki işgalci askerler ile Türkler arasında dağıtılmasını istediğini aktarmaktadır. Beynamede işgalci askerlere, sömürgeci ülkelerin fakir çocukları şeklinde hitap edilip savaşın sonlandırılmasını için askerinin isyan çıkarmasını istenmektedir. Türkçe beynamede ise "Anadolu'da Türk ulusu kurtuluş için silahlı hazırlık yapıyor onlara katılın, Rus hükümeti size yardım edecek" ifadeleri yer almaktadır. Vanlı Kazım bu

⁵⁴ Çapa ve Usta, **a.g.e.**, s. 148

⁵⁵ Çapa ve Usta, **a.g.e.**, s. 152

⁵⁶ **Dönüş Belgeleri 2**, s. 167

⁵⁷ **Dönüş Belgeleri 2**, s. 167

beyannameleri dağıttıktan sonra İstanbul'daki işgalci askerlerin takibatına uğramış; Vanlı Kazım soruşturmadan kurutulmak için Laz kayıklar marifetiyle İstanbul'dan ayrıldığını belirtmiştir⁵⁸. Görüldüğü üzere Sovyet yönetimi Anadolu'ya rejim ihracı kadar emperyalist işgalcilerin kaybetmesi içinde irade ortaya koymaya çalışıyordu. Vanlı Kazımın anısında iki detayın altına çizmek gerekir birincisi Azerbaycanlı kuryenin propaganda malzemesini getirmesi ikincisi Vanlı Kazım'ın kayıklar vasıtasıyla İstanbul'dan ayrılmasıdır. Kayıklar kurye, ajan, propagandacı gibi kişilerin taşınmasında en önemli araçlardan biriydi.

Teşkilatlanma ve Propaganda faaliyetleri Mustafa Suphi ve ekibine karşı gerçekleşen siyasi cinayet nedeniyle ciddi gerilemeye uğramıştır. Yine de parti faaliyetlerine devam edilmeye çalışmıştır. Türkiye Komünist Partisi Sorumlu Sekreter Yardımcısı ve Teşkilat Bürosu Üyesi İsmail Kadir 31 Ağustos 1921 tarihinde Komintern'e sunduğu raporunda Zonguldak Sürmene Of ve Rize gibi Anadolu'nun birçok yerinde faaliyet yürütüldüğünü, Anadolu ve İstanbul'a sık sık Bolşevik yayınları götürdükleri aktarmıştı. İsmail Kadir ayrıca Batum'dan Anadolu'ya ve özellikle Trabzon'a ajan gönderen illegal teşkilatın aktif olduğunu belirtmektedir⁵⁹. Bu tür faaliyetler parti temsilcileri tarafından da denetlenmektedir. Bu denetlemelerde Azerbaycanlı Türk Bolşevikler de görev almışlardır. Bakü'lü Abid Alimov(TKP Askeri Şube Müdürü)⁶⁰ Anadolu ve Doğu Anadolu'da tespitler yapmak üzere TKP tarafından görevlendirilmiştir. Abid Alimov'un 2 Ekim 1921 tarihli raporunda İstanbul'daki faaliyetlerde işçiler arasında hücre ve sendika teşkilatının kurulmasını bu konuda Bakü'den gelen Mustafa Fazıl'ın faaliyetlerinin esas alınması gerektiğini belirtmektedir. Raporda ayrıca İstanbul'da faaliyet gösteren Hüseyin Hilmi'nin davranışlarının komünist anlayışa uymadığının altı çizilmiştir⁶¹. Bu faaliyetler Anadolu'daki komünist oluşumlarda Azerbaycanlı sosyalistlerin önemini

⁵⁸ Milli Azadlık Savaşı Anıları, s. 46

⁵⁹ Erden, Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 482

⁶⁰ Abid Alimov hakkında detaylı bilgi için bkz. Akbulut ve Tunçay, a.g.e., s.365

⁶¹ Akbulut ve Mete Tunçay, a.g.e., s. 94-96

ortaya koymaktadır. Azerbaycanlı sosyalistler; kurye, propagandacı, teşkilatçı gibi muhtelif görevler alarak Anadolu'da komünist oluşumlarda etkin rol aldılar.

Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da kısa süreli ve çok yönlü komünist propaganda yaşanmıştır. Çalışmada Esir Türk askerleri ve Azerbaycan Türkleri üzerinden yapılmaya çalışılan faaliyetler değerlendirilmiştir. Bu faaliyetlere karşı Ankara yönetimi 1920 (resmi) Türkiye Komünist Partisi kurdurup sosyalist hareketleri kontrol altında tutmaya çalışmıştır⁶². TBMM'nin politikası Bakü Kurultayına kadar ılımlı iken daha sonra giderek sertleşen tedbirler almak şeklinde değişmiştir. 1925 yılında ise Takrir-ı Sükûn kanunu ile bütün komünist oluşumlar ve Anadolu'da yayın yapan komünist dergi ya da gazeteler de kapatılmıştır. Milli Mücadele yıllarında Batı ve Güney Cephelelerinde ölüm kalım savaşı verilirken, Karadeniz'de ve Doğu Anadolu Bölgesinde istihbarat savaşı verilmiştir. Yeni kurulan TBMM müttefik olarak hareket ettiği Sovyet Rusya ile politikasına zarar vermeden kendi siyasetini başarıyla uygulamıştır. Bunda Ankara merkezi Hükümetinin ve Kazım Karabekir Paşa'nın katkısı büyüktür.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

HR. KMS Dosya 51 Gömlek 26, (15 Nisan 1919)

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Akbulut, Erden, Tunçay Mete, **İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisine 1919-1926**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2012.

Akbulut, Erden, Tunçay Mete, **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası(1920-1923)**, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007.

Aslan, Yavuz, **Türkiye Komünist Fırkasının Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

⁶² **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,1991, s.376-377

- Atatürk'ün Tamim Telgraf Beyannameleri IV**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Basımında 1918-1920**, Derleyen Vasif Qafarov, Qiyas Şükürov, Teas PRESS Yayınları, İstanbul, 2018.
- Berge, Metin, Uygur Kocabaşoğlu, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Birinci Dünya Savaşı ve Azerbaycan (Osmanlı Arşiv Belgeleri)**, Derleyen Vasif Qafarov, Qiyas Şükürov, Teas PRESS Yayınları, İstanbul, 2018.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Dönüş Belgeleri-1**, Çeviren Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004.
- Dönüş Belgeleri-2**, Çeviren Yücel Demirel, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004.
- Erdal, Serkan, **Mütareke Yıllarında İstanbul'da Sosyalist ve Komünist Partiler ve Faaliyetleri (1918-1922)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013.
- Haziran- Eylül 1920 Türkiye İştirakiyun Teşkilatı**, Derleyen, Banu İşlet, Cemile Moraloğlu Kesim, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2008.
- Karaman, Sami Sabit, **Trabzon ve Kars Hatıraları İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa**, İkinci Baskı, Arma Yayınları, İstanbul, 2002.
- Karabekir, Kazım Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kocabaşoğlu, Uygur ve Berge, Metin, **Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006
- Marx, Engels, **Komünist Manifesto**, Çeviren K. Türel, Ulak Yayınları, İstanbul, 2010.

- Mustafa Suphi ve Yoldaşları**, Çeviren Burhan Tuğsavul, 4.Baskı, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004
- Mehmetzade Mirza Bala, **Milli Azerbaycan Hareketi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1991.
- Milli Azadlık Savaşı** Anıları, Derleyen Erden Akbulut, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2006.
- Çapa Mesut ve Usta Veysel, **Milli mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon, 1995.
- Önal, Sami Karaman, **Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)**, 8. baskı Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Özel, Sebahattin, **Milli Mücadelede Trabzon**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Sovyetler Birliği Komünist Partisi (BOLŞEVİK) Tarihi**, Hazırlayan Olcay Geri Dönmez, Kor Kitap Yayınları, İstanbul, 2018.
- Tepeyran, Hazım, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı**, İkinci Basım, Gürer Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tevetoğlu, Fethi, **Türkiyede Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, 1.Baskı, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.
- Tunçay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, Ankara, 2009.
- Türkiye İştirakiyun Teşkilatlarının Birinci Kongresi (TKP Kuruluş Kongresi) Tutanaklar-Belgeler**, Derleyen, Emel Seyhan Atasoy ve Meral Bayülgen Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2008.
- Uğur Üçüncü, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2006.
- Yagublu, Nesiman, **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 2015.
- Yurtsever Serdar, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.